

Правописна правила српског језика*

1 Подела речи на крају реда

1.1 Приступ

Кад у писму немамо места за целу реч на крају реда, треба тежити да тај принудни пресек (прелом) речи буде што природнији. Врло је стара та тежња: већ у раној словенској писмености, можда још у доба Солунске браће и њихових ученика, установљено је правило да се ред могао завршавати само онако као и посебна реч, а то је значило вокалом или полувокалом ('полусугласником'). Тиме је правило имало и своју гласовну логику у раном словенском систему, јер се ред завршавао и онај доњи почињао неокрњеним слогом. Правило се по традицији одржало и у каснијем средњем веку (укључујући српскословенску писменост), кад је изгубило свој фонетски ослонац и свело се добрим делом на графички манир, јер су се полусугласници најчешће само писали, а не и изговарали.

У нашој новијој правописној норми настојало се да подела речи на крају реда буде сагласна или блиска стварној расчлањености речи у језичком осећају. Та стварна расчлањеност има двојачке основе: смисаону (пре свега границе саставнице у сложеницама) и гласовну (подела речи на природне изговорене слоге). Правила у правопису Александра Белића (1950) су доста подробна и одређивала су поделу било које речи (према гласовној природи сугласника, поред смисаоне границе у сложеницама); у П¹ су пак само оквирна, сведена на нужни нормативни минимум, док се знатан део поступка оставља слободном нахођењу (нпр. *се-стра, сес-тра, сест-ра*). Иако и једна и друга норма углавном постиже свој циљ, остале су ипак неке нелогичности. Белићева правила нпр. остављају заједно неке тешко изговориве групе (*фск: гол-фски, геогра-фски, ур: хи-ура, ћј: пуномо-ћје*); према П, опет, тешко изговориве групе от-

*Овај документ је у потпуности, без иједне измене, преузет из књиге *Правопис српскога језика*, који је издала Матица Српска, 1994. Књигу су приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурица.

¹Правописна норма утврђена првим Матичним правописом, који је 1960. године Матица српска заједно са Матицом хрватском објавила као обједињени српскохрватски правопис.

клањају се с почетка реда, али тај поступак није предвиђен и за крај реда, те остаје допуштено нпр. *умртв-љен, укотв-љен*.

У нашем приступу разликоваћемо *п р а в и л а*, тј. обавезан нормативни минимум (углавном сагласно са П), и *п р е п о р у к е*, тј. поступке којих треба да се држи онај ко хоће да му прелом речи буде језички логичан, а добро је да буду што шире примењени и у типографији. У овом другом углавном се полази од Белићевих мерила, која су стекла знатну укорененост, пошто су их се многи мање-више придржавали и после промене норме 1960; Белићева мерила ипак се комбинују с начелом угледања на почетне сугласничке групе у посебним речима, које су препоручивале старије граматике (тј. не раздвајати оне групе којих има на почетку речи, а остале начелно раздвајати). Ово начело битно је зато што привикнутост на почетне групе у речима утиче на опште језичко осећање, на свест о томе које групе иду заједно; а са друге стране — групе које имају сметње на почетку речи по правилу су несвојствене и унутрашњим слоговима у нашем језичком наслеђу, и у суштини су условљене додиром традиционалних слогова. Осим тога, ово начело помаже да се смисаона сложеничка граница што чешће подудара с нормираном гласовном, те обе заједно воде стварању постојаних навика.

И п р а в и л а и необавезне *п р е п о р у к е* изложени су од **1—5**, с тим што су правила дата у подтачкама **а**, док оно што садрже даље подтачке спада у препоруке.

Ваља имати на уму да се у овом поглављу цртица примењује само као знак поделе речи на крају реда, а не у смислу полусложенице; кад се, речимо, међу примерима нађе написано „интер-акција”, „Пост-дам”, то никако не значи да се допушта полусложеничко писање ових речи, него само таква подела на крају реда. — Што се самих полусложеница тиче, кад се њихова смисаона граница поклопи с крајем реда, цртица се понавља и у доњем реду, да би се разликовале од преломљених целовитих речи.

1.2 Правила и препоруке

Не оставља се у горњем реду сам сугласнички део речи. Такав део не преноси се ни у доњи ред, па ни онда кад се сугласник (сонат) у изговору донекле вокализуре. Не преноси се у доњи ред ни сам један самогласник (његово словно место трошило би се тада на цртицу). Дакле —

[образац А] не: с-купити, з-гомилати, с-плав, младо-ст, Сар-тр, Њу-тн,
Чар-лс, поса-о, Франсо-а

него: *ску-ни-ти, сплав, по-сао* итд.

Ово се не односи на словенско вокално *л*, нити на домаће вокално *р* у аористу.

1. б. У пажљивој штампарској пракси, ради визуелне складности, нерадо се оставља у горњем реду и сам један самогласник (*о-стати*, *у-врети*). У штампарству се ово доста лако избегне, захваљујући могућности накнадног подешавања белина, али нема потребе да се ово мерило шири изван штампарства, у општи правопис. Поготово га не треба примењивати на штету природне поделе (не: *ог-лед*, *ос-па* — него: *о-глед*, *о-спа*), ни у штампарству ни другде.

2. а. У сложеницама које су мотивисане (тј. кад се јасно осећа њихова раздљеност) битнија је смисаона граница саставница̄ него граница према гласовним мерилима. Најчешће се обе границе подударају, и тиме одређују једини природну поделу (нпр. у речима *од-бити*, *пот-пред-седник*, *Зелен-гора*, *пан-словенски*); а кад се разликују, предност има смисаона граница. Дакле —

[образац Б]

не:	него:	не:	него:
и-зломити	<i>из-ломити</i>	По-двележје	<i>Под-вележје</i>
и-стући	<i>ис-тући</i>	пре-дуслов	<i>пред-услов</i>
пре-двидив	<i>пред-видив</i>	инте-ракција	<i>интер-акција</i>
ист-кати	<i>ис-ткати</i>	супе-рактиван	<i>супер-активан</i>
изг-нати	<i>из-гнати</i>	разноч-теније	<i>разно-чтеније</i>

Кад је на шаву сложенице дошло до гласовних промена, упрошћени двојни сугласник припада другој саставници, а секундарно ('непостојано') а првој: *бе-закоње*, *бе-стидан* (од *безз-*, *безс*), *беа-злен*, *иза-звати*. — Мерило смисаоне сложеничке границе не примењује се, међутим, када се свест о дводелности сложенице и граници делова замаглила или затрла. На пример, неће се постављати граница иза префикса *от-* (сада *од-*), *раз-*, *уз-*, *из-*, *об-* (него по гласовном мерилу) у речима:

[образац В] *о-тети*, *о-творити*, *у-зети*, *ра-зумен*, *ра-зарати*, *ра-зорити*,
и-зум, *о-блак* (не: *от-ети*)

Део овога остаје и за слободну процену (нпр. *и-зостати* или *из-остати*, *ра-спон* или *рас-пон* и сл.). Наравно, подела речи може ићи и лево и десно од сложеничке границе кад има више слогова, тј. може се померати за

један слог и кад се осећа јасна сложеничка граница (нпр. поред *разазнати* нема сметње ни *ра-зазнати*, *разазна-ти*) али је груба грешка само начињати сугласнички део наредне саставнице ('разаз-нати').

- 2. б.** Горње правило примењујемо и на тућице кад су у нашем језику јасно мотивисане и прозирне, нпр. *дис-пропорција*, *дис-континуитет* (не: диспро-, дисскон-). Необавезна је али оправдана његова примена и у за нас углавном немотивисаним туђицама и именима кад се у њима ипак разазнају сложенички форманти (и без познавања изворног језика); пожељно је поштовати структуралну границу и у кинеским сложеним именима. Примери:

[образац Г] *Порт-ланд*, *Шет-ланд*, *Ајс-лебен*, *Ашерс-лебен*, *Мит-вајда*,
Чанг-ли, *Хенг-јанг* (не: от-ети)

Даља правила и препоруке односиће се на целовите или тако схваћене речи, а не на сложенице које се раздвајају по смисаоној граници.

- 3. а.** У целовитим речима са самогласником се у доњи ред обавезно преноси претходни сугласник ако га има, а ако је ту група сугласника, онда бар последњи од њих:

[образац Д] *ва-ља-ти*, *де-дој-чи-ца* (не: ваљ-ати, девој-чица)

То значи да се самогласник не одваја од претходног сугласника (изузимајући сложенице типа *пред-услов*).

- 3. б.** Необавезна је али оправдана препорука да ијекавску замену јата не треба нити одвајати од претходног сугласника нити је делити кад је двосложна:

[образац Ђ] *жи-вјети*, *живје-ти*, *го-рјех*, *корије-ни*
боље него: жив-јети, гор-јех, кори-јени

- 4. а.** У прелому речи на крају реда не раздвајамо диграфе (двојна слова за један глас) нити друге вишечлане граfiје за један глас у нашем читању. Не раздвајамо дакле *dž*, *lj*, *nj* у нашој лаиници (кад значе *y*, *љ*, *њ*), нити *ou* (изг. *y*) и „јери“ у историјској ћирици, нити уопште вишеструка слова за један глас у било ком језику или транскр. систему кад такво преузето писање уклапамо у наш текст (*th*, *dh* за међузубне сугласнике, енгл. *sh*, фр. *ch* или нем. *sch* за [ш] итд.). У складу с тим боље је и удвојене туђе сугласнике преносити у доњи ред него их разделивати (следећи стране узусе); ако пак целовито преносимо веће стране текстове, нормално је да применимо изворни правопис. Образац:

[образац Е] *ha-džija, po-lje, ko-nji, A-thanas*
али: *nad-živjeti, Fen-jang, in-jekcija*

4. б. Оправдано је избегавати и раздвајање два суседна самогласника кад су део исте основе, нарочито кад преносимо стране дифтонге:

[образац Ж] *Пау-лус, Хуа-нита, Лавоа-зје, Љао-нинг, пнеу-матик, чео-ни*
боље него: *Ху-анита, Лаво-азје, пне-уматик, че-они*

Ово није обавезан поступак, али јест логичан, иако је управо супротан првој препоруци у одг. одељку П.

5. а. Кад између самогласника имамо сугласничку групу, по могућству поделу речи треба тако извршити да крај горњег реда буде природан и као крај речи (то је делимично осигурано већ обрасцем Д у 3. а., али не за све случајеве), а почетак доњег реда као почетак речи. Наиме, оно што је вансистемско на крају речи није погодно ни за крај реда, као ни за почетак реда оно што није могуће на почетку нормалне речи. То значи да у оба положаја (кад то можемо друкчијом поделом) треба избећи сугласничке групе које су системски и изговорно неприродне и слабо могуће у одговарајућим положајима у речи нпр. на „умр-твљен“ (због неприродног почетног *твљ-*), нити „умртв-љен (због крајњег *-тв*), него *умрт-вљен* (лако изговорив и крај и почетак реда). Дакле —

[образац З]

не:	ни:	него:
уко-твљен (твљ-)	укотв-љен (-тв)	<i>укот-вљен</i>
бра-тски (тск-)	братс-ки (-тс)	<i>брат-ски</i>
бога-тство (тств-)	богатс-тво (-тс)	<i>богат-ство</i>
су-дски (дск-)	судс-ки (-дс)	<i>суд-ски</i>
гол-фски (фск-)	голфс-ки (-лфс)	<i>голф-ски</i>
ба-нкар (нк-)	банк-ар	<i>бан-кар</i>
ру-ндов (нд-)	рунд-ов	<i>рун-дов</i>

Овом подтачком и обрасцем (заједно са 1. а., 2. а., 3. а. и 4. а.) комплетирају се обавезна правила, која — ако их се придржавамо — осигуравају да нећемо направити правописну грешку. Тај нормативни минимум (углавном сагласан са П) оставља слободном избору поделе типа *се-стра / сес-тра / сест-ра, дру-штво / друш-тво / друшт-во, је-дна / јед-на, стег-но / стег-но, аст-ма / ас-тма, ла-ста / лас-та* итд. Међутим, за складан прелом речи на крају реда — поред обавезних правила и њима већ придодатих препорука — треба имати у виду и препоруке које даље следе.

5. б. Пожељно је почињати ред стварним слогом преломљене речи, а не дометати на његов почетак и сугласник из претходног слога, макар тиме добијали и почетну групу која је изговорива, али мало својствена и слабо заступљена у нашем систему. Исто тако, нарушавамо гласовни склад ако окрњујемо слог на почетку реда, остављајући један његов део у горњем реду. Препорука је, дакле, да речи делимо по граници слога, онолико колико се она јасно испољава у нашем систему, јер ће таква подела остављати природан и складан утисак. Том циљу се можемо успешно примаћи на основу неких општих упутстава. Почетак обичних речи добро сведочи који су сугласнички скупови довољно обични, постојани и природни у једном слогу, а тиме се могу препоручити и на почетку реда, нпр. *гу-сто*, *гу-ска*, *Ла-ства*, *би-стро*, *го-зба*, *Дра-шко*, *ба-шта*, *ку-пљен*. По сличности може им се додати још понека група лака за изговор, иако је нема на почетку речи; нпр. *штво* према *ство* (*мно-штво*), *вљ* према *пљ*, *бљ*, *мљ*. Такве групе не ваља делити приликом прелома речи. — С друге стране, остале групе већином треба делити, а поготово оне које наш језик не прихвата као почетне (нрп. *дг*, *вн*, *бн*, *мн*), или им се опире и радо их упрошћава, рецимо *дм* (Дмитровица Митровица), *тк* (тко ко), *кћ* (кћерка ћерка), *гд* (гдуња дуња), *пт*, *пч*, *пш* (уп. у говорима тица, чела, шеница). — Ко пази на ова упутства и придржава се оних горе под **а.**, постићи ће доста складну поделу речи—и без системских мерила и правила о граници слогова; она су ипак потребна ако се тежи једнообразном и доследном поступку.

5. с. И системска правила и мерила, поред лаког изговора или изговорних сметњи, узимају у обзир колико је нека сугласничка група својствена првом слогу (и уопште традиционалним слоговима), па те појаве уопштавају и утврђују законитости у њима. Једноставнија се мерила добију кад се утврде сугласничке групе које не треба раздвајати него их преносити заједно на почетак доњег реда (ако о подели није одлучила сложеничка граница), с тим да се све остале групе раздвајају.

[образац И]

								СК	ЗГ	ШК	ЖГ					
								СТ	ЗД	ШТ	ЖД					
								СП	ЗБ	ШП	ЖБ					
								СВ	ЗВ	ШВ	ЖВ	ХВ		ЦВ	ЧВ	
КВ	ГВ	ТВ	ДВ					СР	ЗР			ХР	ФР	ЦР	ЧР	
КР	ГР	ТР	ДР	ПР	БР	ВР	МР	СЛ	ЗЛ	ШЛ	ЖЛ	ХЛ	ФЛ	ЦЛ	ЧЛ	
КЛ	ГЛ	ТЛ	ДЛ	ПЛ	БЛ	ВЛ	МЛ	СЈ	ЗЈ	ШЈ	ЖЈ	ХЈ	ФЈ	ЦЈ	ЧЈ	
КЉ	ГЉ	ТЉ	ДЉ	ПЉ	БЉ	ВЉ	МЉ	СЉ	ЗЉ	ШЉ	ЖЉ	ХЉ	ФЉ	ЦЉ	ЧЉ	
КЈ	ГЈ	ТЈ	ДЈ	ПЈ	БЈ	ВЈ	МЈ	СМ	ЗМ	ШМ	ЖМ					
								Сн	Зн	Шн	Жн					
								Сњ	Зњ	Шњ	Жњ					
								Сц		Шц						
										Шћ	Жћ					
										Шч						

- (1) У приложеној табели предочене су великим совима (верзалом) двојне сугласничке групе које није оправдано раздвајати, јер с наредним самогласником чине природне слогове. Придодате су малим словима и неке групе у којима има разлога и за раздвајање и за спајање. У таквим случајевима дајемо извесну предност раздвајању, али ни спојено писање не би нарушило системски склад нити би се битније косило с језичким осећањем. — Све остале групе (којих нема у табели) треба редовно раздвајати, како оне обичне и честе, тако и сасвим ретке комбинације, које сретнемо само у понекој тућици (нпр. *ваф-дисти*) или неприлагођеном имену (нпр. Руж-ди, где је бољи лик Ружди и онда подела *Руж-ди*). Обрасци (сагласни са Белићевим правописом, даље БП):

[образац Ј] *гу-ска, њу-шка, ли-ста, го-зба, слу-жба, пи-смо, чи-зма, ја-сно, пра-зна, стра-шно, ви-шња, пра-сици, опу-шици, ми-шће, зво-жђе, ко-шчат*

[образац К] *бу-ква, чи-гра, ме-тла, де-бло, ко-пље, ду-бљи, ле-тјех, жи-вјети, гр-мјети, ли-хва, су-флер, Ма-чва, Бо-цвана, уса-хло, Дона-хју, го-рјети*

[образац Л] *че-свина, це-зва, гу-жва, При-зрен, О-зрен, гу-сле, смр-зло, до-шло, по-сљедица, о-зљеда, ка-шље, про-сјак*

Уз образац К иду и *А-врам, Па-вле, да-вљен, зе-мља, па-мјат, кра-ко-вјак*, тј. групе од два соната, по БП неспојиве—осим кад је *ј* од јата. Група *рј* пак (сагласно с БП) иде по обрасцу зависном од карактера *ј*:

[образац Љ] *бор-је, мрамор-је, Мир-јана* али: *ко-рјени, го-рјети*

- (2) Групе предочене у табели **И** малим словом углавном се лако изговарају, али их већином нема на почетку стандардних речи (*шј, жј, џ, њ, њ, њ*), а оне којих има (*џр, џл*) крајње су ретке унутар речи, па су небитне за поступак поделе; чешће се јављају само које настају на додиру основе и неких наставака (*-је, -ји, -љив*). Из тих се разлога у овој обради даје нека предност раздвајању (по БП иду спојено):

[образац М] *ораши-је, враж-ји, бож-јак, вуч-јак, мач-ји, гушч-ји, прашич-ји; прониц-љив, боц-љив, прич-љив, жуч-љив; цуц-ла, шниц-ла, шниц-лов, фач-ловати, Фиц-рој*

- (3) Из табеле се лако види да спојивост изазивају два вида сугласника, зависно од места у групи на ком стоје: први—пискави и шушкави фрикативни (струјни сугласници), тј. *с, з, ш* и *ж* (спојиви фрикативни), кад стоје на првом месту; други—неназални сонатни, тј. *в, р, л, њ* и *ј* (спојиви сонати), кад стоје на другом месту. Они чине укрштено системско поље, у коме један део спојивих сугласничких група испуњава оба услова. И угледање на почетак речи издваја управо ове сугласнике као најобичније у почетним групама; они се по БП узимају као спојиви, с тим што се тамо спојивим фрикативима додају и *х, ф* и што се неке појединости примене тога начела разликују од обраде у овој књизи. Наиме, ни спојиви фрикативи и сонати не осигуравају увек спојивост, која битно зависи и од другог сугласника у групи, а он може причињавати мање или веће сметње спајању; зато су разумљиве и неједнаке оцене у нормирању. У овом приручнику препоручује се раздвајање неких група које се у БП не узимају из спојивих, нпр. (поред већ поменитих):

[образац Н] *Еш-реф, хиу-ра, Шућ-рија, меу-лис, Пас-ха, Ас-хаб, Аш-хабад, ас-фалт, Ис-фахан, Аш-форк, Мех-мед, Мах-фуз, оф-сајд, голф-ски, наф-та, јак-та, Каф-ка, Ах-бар* и др.

Махом су то групе невелике учесталости, а у оним далеко најчешћим и зато најважнијим нема двоумица нити разлика у нормирању.

- (4) За вишечлане групе важе слична гласовна мерила као и за двојне. Већ по угледу на почетак речи уочавају се спојиве тројне групе. Лако се уочава да је махом последњи сугласник у њима спојиви сонат, а први спојиви фрикатив. По системским мерилима спојивост и неспојивост вишечланих група утврђује се оценом два последња сугласника, па ако су они спојиви, оценом претпоследњег и њему претходног сугласника (ипак делимо групе типа *т-вљ*). Чим се пак наиђе на неспојиву групу, поставља се граница поделе, без даље анализе. Дакле:

[образац Њ]

Растко	стриктно	ротква	мноштво	царство
*тк	*тн	*тк кв	шт тв	*рс ст тв
<i>Раст-ко</i>	<i>стрикт-но</i>	<i>рот-ква</i>	<i>мнош-штво</i>	<i>цар-ство</i>

Нespoјиве групе у средњем реду узорака маркиране су звездом, а спојиве курзивним слогом. Поступак по овом образцу има ограничења кад су на крају сугласничке групе сонати *вљ* (начелно би важило и за *вр*, *вл*, али нема потврда), којима онда ипак не треба припајати претходни сугласник иако је спојив са *в*: *умрт-вљен*, *укот-вљен*, *урач-вљен*.

5. d. Не треба мислити да се било каквим правилима може увек доћи до идеалне и једино логичне границе. У природи је нашег данашњег језика неизразита аутономност слогова. У појединим положајима у сугласничким групама одређени сугласник ослања се делом на претходни а делом на следећи слог, и није увек сигурно шта је претежније. Зато су за један мањи број сугласничких група мерила природне границе условна, тј. зависна од слободне оцене, која може бити и субјективна. Ово се односи не само на већ разматране групе *шј*, *жј*, *чј*, *цј*, *џљ*, *чл* (а и *рј* с нејатовским *ј*) него и на неке групе изван крстоликог системског поља. То су пре свега комбинације *к*, *г* + носни сонат (*м*, *н*, *њ*), које су доста обичне и постојане на почеку речи, а то значи гласовно прихватљиве у истом слогу—иако су, у целини узето, сонати *м*, *н*, *њ* с разлогом изизети из система спојивих соната. Постоји, дакле, градација спојивости и неспојивости, а не пуко „да“ и „не“. Зато ће се ова обрада закључити једним градираним сводом оцена, и то у табеларном виду (који је можда погоднији и за програмирање у рачунаре). Табелом (види: [tabela.pdf](#)) се може послужити и корисник који не тежи једнообразном и доследном поступку, него себи допушта варирање у поступку, као и онај који не усвоји све оцене, него их у понечему преиначи.